

תן לי זמן

רעיונות על ציר השנה ומרחב הארץ

הרב מנחם פרומן

תן לי צלון
רעיונות על ביר השנה ומראה הארץ

ליקט וערך: שלמה ספיבק

Menachem Froman
*Give Me Time: Ideas on the Time
of the Year and Space of the Land*

© כל הזכויות שמורות למנחם פרומן, 2017

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
www.maggidbooks.com

עורכת ראשית: גילה פיין
עורכת משנה: תמי מגר
עריכה לשונית: שדמה קדר, רות צדקיה
הגהה: אודיה בראון, אפרת גרוס
עימוד: עדי רובין
עיצוב העטיפה: אליהו משגב
תמונות העטיפה ועמודי השער: חגי הלברטל

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-231-5 ISBN

נדפס בישראל 2017 Printed in Israel

תן לי זמן, הושט לי יד,
עד נגלה ביחד את הארץ.
(יורם טהר לב)

אנו מבקשים להקדיש ספר זה לעילוי נשמתו של אבינו וסבנו

מיכאל אביגדור בן אורי ופרידה

סבא, חלוץ ונוטע, איש אדמה ואוהב ספר,
היה בשבילנו מופת של נקיות כפיים וענווה
הקדיש את חייו באהבה ובמסירות לחסד ה' הגדול
שבשיבתנו לארץ
הדרשות שבספר מבקשות למצוא את הצעד הבא של חסד זה

משפחת פרומן

תוכן עניינים

מבוא חלונות של זמן ix

סתיו

3.	ראש השנה ראשית השנה, דווקא בסתיו
7.	ראש השנה הבניין האנושי עומד לדין
13.	ראש השנה הכוונה שבתקיעה
17.	עשרת ימי תשובה "ושבת עד"
19.	עשרת ימי תשובה רשות לכל אדם נתונה
23.	עשרת ימי תשובה תשובה ממעמקים
27.	יום כיפור אימת הדין
31.	יום כיפור בשירותו של הטוב
35.	יום כיפור בסוף, האהבה תנצח
39.	סוכות החג של ארץ ישראל
43.	סוכות אורחים של מטה
47.	סוכות ניסוך המים
51.	סוכות פריצת המסגרות החברתיות
55.	הושענא רבה להקשיב לרחש ההמון

חורף

61. ז' במרחשוון גשמי אהבה ושלום
65. יום הזיכרון ליצחק רבין זיכרון משותף.
69. חנוכה טוהר האש
73. חנוכה היציאה מהמצוקה אל התורה.
75. חנוכה הארת הפרט והארת הכלל.
79. ט"ו בשבט חיטה.
81. ט"ו בשבט השורשים שלנו.
85. ט"ו בשבט יש ייחוד ויש איחוד.
89. ז' באדר פני-רצון
93. פרשת שקלים האתגר הדתי במפקד האוכלוסין
97. פרשת זכור פורים אקטואלי
101. פורים שיחה עם שיכור (א).
105. פורים שיחה עם שיכור (ב).
109. פורים כל יום פורים

אביב

115. ראש חודש ניסן אגדה על האמת ועל החופש
117. פרשת החודש האמונה באפשרות של מהפכה.
121. פסח לעשות מפורים פסח.
125. פסח חג הקיבוצים.
129. פסח לחם עוני
133. פסח הגנות היא השבח.
137. פסח הכוס החמישית, אם תרצו
143. פסח המשיח הוא המשוחח
147. ספירת העומר לקראת דרגה גבוהה ממנה

149	חגי תקומת ישראל מפא"ניק
153	יום השואה החורבן והדיבור
157	יום העצמאות להיות עם חופשי
161	יום העצמאות לא רק בידי המדינאים
165	יום העצמאות מדינה נשית יותר, דתית יותר
169	יום ירושלים איכות של סביבה וחיים
175	יום ירושלים מציונות לפוסט־ציונות
179	אחד במאי האמונה באחד
183	ל"ג בעומר אבלות ושמחה על שום מה?
187	ל"ג בעומר היום שבו פרץ השלום
191	ל"ג בעומר הסוד שבסוד
195	שבועות חג השבועות ולוח השנה העברי
201	שבועות הרוחניות והמציאות
205	שבועות תיקון הכלה

קיץ

211	תמוז החיים כתיאטרון
215	בין המצרים גם זו עמדה דתית
219	בין המצרים הצעקה של תשעה באב
221	בין המצרים נחמו נחמו עמי
225	ט"ו באב סוף הקיץ והתחיייה הלאומית
229	ט"ו באב שיר אהבה לאשתי
231	רשימת פרסומים קודמים

חלונות של זמן

הדסה פרומן

חלונות של זמן קדושים נפתחים במעגלי החיים,
חגים סביב כשירת מלאכים, דרכי דרכך...
והיו הדברים אשר ציוונו כל עת חג - לחוג, לחוג עם שיכרון
- ככל שעולה החוגג מרומה -
סולמו מגיע אל הפירות הכי צלולים.
(מנחם פרומן)

חגי ישראל פרקי דין הם: "בארבעה פרקים העולם נידון. בפסח -
על התבואה, בעצרת - על פירות האילן... ובחג נידונין על המים"
(ראש השנה פ"א מ"א).

מתוך הוויה נצחית נפתחים אלינו חלונות של זמן קדושים, כל זמן והעניין הנגזר מתוכו – והם נחווים כדין מחד גיסא וכצינור של שפע מאידך גיסא.

המחוג החג במעגל השנה מורה על הזמן שבו נידון צינור השפע – להשפיע או לחדול.

”ובחג נידונים על המים” – איזו אימה מטילה עלינו הידיעה שבמועד חג הסוכות נגזר דינו של העולם לגשמים או למוות. ומאידך גיסא – אותו המועד הוא חג שמחת בית השואבה, שמי שלא ראה שמחה זו לא ראה שמחה מימיו. הכיצד?

מתוך האימה נולדת שמחה.

העמידה בדין מביאה אותנו להכרה עמוקה ולמפגש ממשי עם המלך הדין את עולמו, והמפגש עצמו, הנורא כל כך, הוא עצמו מנביע שמחה ו... גשם.

היסוד המחבר והמחולל את המפגש הוא האדם – ”חסידים ואנשי מעשה” – הצדיק האוחז במידת הדין הוא הצינור המשפיע ברכה ושמחה.

כל ימיו של רבי שמעון בר יוחאי לא נראתה הקשת בענן (ברכות ט”ו). לא נראתה מידת הדין, משום שרשב”י בעצמו הוא הדין והוא המכפר על הדין.

חויית החג של הרב מנחם היו בה יראה עמוקה ושמחה פורצת גבולות, הבאות כאחד.

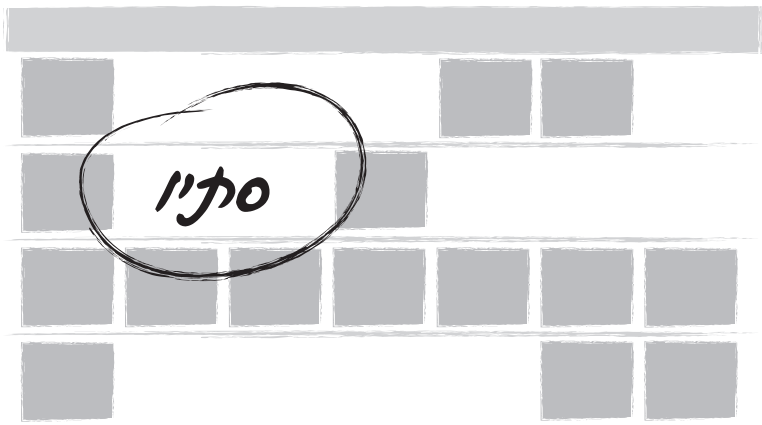
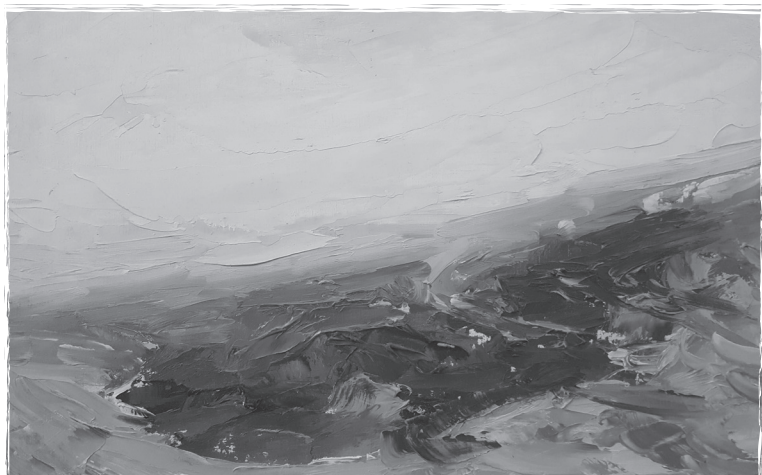
עד היום מהדהדות באוזניי קריאות ה”הושענא”, הזעקות לישועה ולמים במניין ‘פרומן’ בכותל בתפילת הושענא רבה. צעקות לישועה וקריאות קצובות ”מים! מים! מים!”. ומי שלא ראה זאת, לא חווה חדות הדין מימיו.

חלונות של זמן

וכך בכל חג - נוקב עד תהום ופורץ בגיל המשתלח באהבה גדולה אל מקדש ישראל והזמנים.
ספר זה יש בו טעימה מאותם הניצוצות של אהבה יוקדת ויראה נוקבת סביב החגים במעגל השנה.
ויש בו גם עדות על איש ששמחתו ויראתו נכרכו לאחד במחול אהבתו, כמו שהעיד עליו דוד המלך:

עוד אמר דוד המלך, אני בעולם הזה מה אני,
אלא - יראתי מתוך שמחתי
ושמחתי מתוך יראתי
ואהבתי עלית על כולן (תנא דבי אליהו רבה ג').

עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה.

ראשית השנה, דווקא בסתיו

התורה אינה מספרת לנו מהם תכניו של אחד בתשרי. התאריך מוזכר בשתי רשימות החגים שהיא מונה, ובשתיהן יום זה אינו מוזכר כראש השנה כפי שראוהו התנאים בימי בית שני וכפי שנתפס במסורת ההלכתית המשתלשלת מאז ועד ימינו. אדרבה, העובדה שהחודש הראשון בתורה הוא ניסן, וממילא תשרי הוא החודש השביעי - מקשה על מסורת זו. מצד שני, העובדה שחג הסוכות נקרא "חג האסיף בצאת השנה" (שמות כ"ג, טז) רומזת שגם התורה מכירה בדעה שהשנה מתחילה בסתיו, לצד הדעה שהיא נפתחת באביב: "החודש הזה לכם ראש חודשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה" (שמות י"ב, ב).

מצוות התרועה מוזכרת בשני מקומות (ויקרא כ"ג ובמדבר כ"ט) בקשר לאחד בחודש השביעי. התרועה מוזכרת במקרא גם כפעולה של המלכת מלך; הן המלכת מלך מלכי המלכים הן, להבדיל, מלך בשר ודם, למשל המלכתם של שלמה ויואש.

לשם ההקבלה נציין שבמצרים העתיקה נחוגו כמה ראשי שנה, ובמסופוטמיה היו ערים שחגגו את ראש השנה בסתיו והיו שחגגו אותו באביב. המחקר נותן בידינו ידיעות מפורטות למדיי על טקסי ראש השנה בבבל ובאשור. אף שהתמונה אינה ברורה לחלוטין והמחלוקות בין החוקרים רבות, הדעה המקובלת היא שראש השנה היה קשור בטקסי המלכה של ראשי האלים (למשל בעיר בבל). יש המפרשים שעיקרו של היום היה שחזור ניצחונו של ראש האלים על אויביו וכינון מלכותו - מעין הצהרה שהוא, האל הבורא, מתגבר על כוחות ההרס שפועלים נגדו וכך בורא את עולמו. במחשבה המיתולוגית אין זה רק זיכרון של אירוע קדום אלא אירוע שמתרחש בהווה. יש לחדש מדי שנה בשנה את ניצחונו של האל על מתנגדיו ולכונן בשנית את מלכותו. חייליו של האל יוצאים ללחום את מלחמותיו ונוטלים חלק בניצחונותיו. זהו התוכן המיתולוגי של ראש השנה.

התורה, שמתכתבת עם תרבות העולם העתיק, מציינת רק את עניין התרועה - כנראה מתוך רתיעה מהתוכן האלילי. אבל אם יום התרועה הוא יום ההמלכה והוא יום ראש השנה בתרבות המסופוטמית העתיקה, התנאים - כשהם תופסים בפשטות את היום כראש השנה - אינם ממציאים דבר אלא מחדשים מסורת קדומה. ואמנם התחדשותם של תכנים עתיקים אלו נגלית בנוסח התפילה של ראש השנה: בפסוקי המלכויות שבתפילת מוסף מופיעים פסוקים המבטאים את מלכות ה', כגון "ה' מִלֵךְ גֹּאֲת לִבְשׁ, לִבְשׁ ה' עֵז הַתְּאֵזֵר, אֵף תִּיכּוֹן תְּבַל בַּל תִּימוֹט" (תהלים צ"ג, א), ומיד אחרי תקיעות השופר שר כל הקהל "היום הרת עולם" - מלשון היריון. היום שבו החל העולם להיוולד.

ראשית השנה, דווקא בסתיו

אולם מהו התוכן שהקנתה היהדות ההלכתית למסורת האלילית? מיהם האויבים שעליהם מתגברים כדי לכוונן את מלכות ה' ? כיצד נברא העולם מחדש?

התוכן הוא, כידוע, התשובה. ביעור הרע, הניקיון מן החטא. האויבים הם יצרי לב האדם הרעים שגורמים לו לחטוא, אלה שהיום היינו מכנים אותם האגואיזם על כל זרועותיו. המאמינים, המשתתפים ביום זה בניצחוננו של האל על כוחות היצר הרע, ממליכים בכך את ה'. מכאן יוצא שהמסורת ההלכתית מתבססת בעצם על הרעיון הקמאי שבני האדם משתתפים עם האל בבריאת העולם - ונותנת לו פנים חדשות.

הבניין האנושי עומד לדין

מהו מקומו של הציבור בבניית המבנה המשולש של חגי תשרי - ראש השנה-יום הכיפורים-סוכות?

בנוגע לראש השנה חז"ל מדגישים הדגשה יתרה את העובדה שבית הדין הוא הקובע מתי יחול יומו הראשון של חודש תשרי. לכאורה החודש העברי מושתת על עובדות אסטרונומיות: בשל השינויים במיקומה של הלבנה ביחס לשמש, היא אינה נשארת עגולה ומלאה אלא הולכת וקטנה עד שהיא נעלמת מן העין. כשהיא מופיעה מחדש - ועוביה כציפורן דקה - אמור להתחיל חודש חדש. אלא שלשיטת חז"ל אין די בעצם הופעת מולד הלבנה כדי לקבוע את תחילת החודש, ויש צורך בפסיקת בית דין.

הגמרא מטעימה שבהחלטתו פעל בית הדין לא רק בהתאם לעובדות האסטרונומיות. הוא התחשב לא רק במולד הלבנה בשמים אלא גם בשיקולים ארציים. למשל, אם הלבנה הופיעה ביום א' בשבוע היו נמנעים מלקבוע את ראש השנה ביום זה, כדי לא

להכביד על הציבור בשלושה ימי שבתון רצופים (ראש השנה כ
ע"א).

תודעת חוסר המחויבות כלפי המתרחש בשמים באה לידי
ביטוי ברוח הומוריסטית בדבריו של גדול החכמים רבי חייא אל
הירח. בגמרא מסופר שכשהופיעה הלבנה ביום שלא היה רצוי
לחכמים זרק בה רבי חייא רגב עפר ונזף בה: "התכסי!" (ראש
השנה כה ע"א).

אותה תודעה מתבטאת ברמה גבוהה יותר במדרש - שאולי
גם בו יש צד של הומור - המתאר את הנחיותיו של הקב"ה למלאכי
השרת לקראת ראש השנה שנקבע בבית דין של מטה, שבו עליו
לדון את ישראל. על פי המדרש הקדוש ברוך הוא אומר למלאכים
בערך כך: "הכינו את הבימה, הכינו את הסניגור, הכינו את הקטגור -
כי בניי קבעו שהיום צריך לחול ראש השנה", ולאחר מכן חוזר
הקדוש ברוך הוא ומצווה את המלאכים לדחות את כל ההכנות,
משום שבניו (ישראל) נמלכו בדעתם ודחו את יום הדין למחרת
(ירושלמי ראש השנה פ"א, ז ע"ב). ישראל הם הקובעים מתי יחול
יום הדין שלהם.

אותה אווירה שורה גם במדרשים המתארים את המלכת
ה' בראש השנה ואת התפילות, שהן עבודתו של היהודי ביום
זה. העדה ממליכה את ה' וקובעת את מלכותו של מלך העולם
בעולמו.

פעם התגלעה מחלוקת בין הנשיא לבין רבי יהושע בשאלה
באיזה יום לקבוע את ראש השנה - וממילא באיזה יום יחול יום
הכיפורים. כדי להשליט את סמכותו ציווה הנשיא על רבי יהושע
לחלל את יום הכיפורים במועד שחל בו לפי חשבוננו של הלה.
כשמצא רבי עקיבא את רבי יהושע מצטער וכואב, אמר לו שאפילו

הבניין האנושי עומד לדין

אם טעה הנשיא בקביעת זמן החג - מה שעשה עשוי, ושפסיקת הסנהדרין בראשות הנשיא קובעת את זמני המועדים "בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו" (ראש השנה פ"ב מ"ט). לפי דרשת חז"ל אמר הקב"ה לבניו: אתם הקוראים את המועדים. "אתם - אפילו [אם אתם] שוגגין [בקביעת הזמן הנכון], אתם - אפילו מזידין [וקובעים תאריך לא נכון בכוונה], אתם - אפילו מוטעין [וקובעים את ראש החודש בטעות על פי עדות שקר]" (ראש השנה כה ע"א).

מנקודת מבט זו אפשר להבין גם את מהות חג הסוכות. העם מתפנה מכל עסקי החול ועולה מכל קצות הארץ אל ירושלים, כדי לחדש בה את הוויית 'המחנה הקדוש' המתוארת בתורה. בארבעים השנים ששהו במדבר היו בני ישראל חונים סביב המשכן וחוסים בצלה של ההנהגה האלוהית; וממש כך הם באו בימי בית ראשון ושני להסתופף סביב המקדש ולקיים את מצוות התורה "בסוכות תשבו שבעת ימים... למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אתם מארץ מצרים" (ויקרא כ"ג, מב-מג). בעניין זה שאלת האמינות ההיסטורית של הסיפור אינה חשובה. הדבר הקובע הוא שהיהודים יוצרים הלכה למעשה את אותה הווייה אידיאלית. על ימי בית שני יש לנו עדויות שעולם אידיאלי זה התקיים באופן אינטנסיבי ביותר. רבי יהושע בן חנניה מספר שכל ימי החג "לא ראינו שינה בעינינו" (סוכה נג ע"א). בשעות היום התקיימו עבודות המקדש, התפילות וסעודות החג, ובשעות הלילה חגגו עולי הרגל את החג בהתלהבות, בשירה ובריקודים (כשהם נושאים אבוקות של אש בידיהם) עד אור הבוקר - ועל כך נאמר: "כל מי שלא ראה שמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו" (סוכה פ"ה מ"א).

על פי ספר הזוהר (אמור קג ע"ב) הכניסה לסוכה היא כניסה תחת כנפיו של "צל האמונה", אף שחרב המקדש ובטלה ההתכנסות הלאומית בירושלים. ההלכות המורות את דיני הסכך נובעות מן הדרישה לעשות זכר לענן שהנחה את ישראל במדבר. בניית הסוכה היא בבחינת בניית בית של אמונה, ובאמצעותה כל ישראל בונים לעצמם עולם של אמונה ושמחים בתוכו.

עד כמה אמתי הוא העולם הזה? ייתכן שבדורנו מקובל לדחות שאלה זו על הסף. נוכל להגדיר את האדם המודרני כמי שאינו מאמין עוד שהכרת האדם משקפת באופן ישיר את המציאות לאמיתה. הוא מודע לכך שהמציאות נתפסת דרך תודעתו, וממילא מבין שאת עולמו הרוחני בונה כל אדם לעצמו (ניסוח של הרב קוק). לעתים נקרא אדם זה במקומותינו 'בעל תפיסת עולם חילונית עקרונית' (אף שרוב החילונים אינם כאלה). יוצא שבקרב החילונים נהוג היום לטעון שכל עולם שאדם או ציבור אנושי בונים לעצמם הוא עולם אמתי.

ספק אם אפשר להגן מבחינה פילוסופית על טענה זו. על כל פנים, מבלי להיכנס לדיון פילוסופי בסוגיה, אפשר לומר שגם לבעלי תפיסת עולם מודרנית יש אינטואיציה, וזו קובעת שלא כל העולמות האנושיים שווים. גם לחילונים יש בהחלט הרגשה שבכמה עולמות יש להם יותר יכולת עמידה, וכי יש גם עולמות אנושיים כוזבים. והנה, מן התחושה הזאת עשויה לצמוח חרדה של ממש מפני העמידה בדין. העולם הרוחני של האדם עומד למשפט: האם הוא מוצדק? הרי מי שנולד לתוך אוירת אי-אמון ביכולתה של התודעה לקלוט ישירות את המציאות כפי שהיא, אין בידו קריטריונים פשוטים וברורים לדעת איזה עולם הוא אמתי (בדומה לאי-ודאות הפוקדת אותנו כשאנו עומדים לדין האל ואיננו יודעים

הבניין האנושי עומד לדין

מהו גזר הדין). אבל דווקא בשל כך הוא יודע שעולמו תלוי על בלימה.

מבחינה זו, אימת הדין של האדם המודרני עשויה להיות עמוקה ותהומית יותר מאימתו של בן הדורות הקודמים, כפי שהיטיב לתאר זאת קפקא בכתביו (למשל בספרו המשפט). אם האדם בעל תפיסת העולם הנאיבית חרד מערעור מעמדו בתוך עולמו (כתוצאה מפגיעה, מחלה, מוות), הרי שהאדם המודרני עשוי להיות חרד מערעור עולמו כולו. בהיבט זה, הימים שבהם הוא תוהה על צידוק עולמו עשויים להיות ימים נוראים באמת. המבנה המשולש שבונה האדם היהודי, המורכב מיום הדין (ראש השנה), יום הפיוס (יום כיפור) וימי השמחה (חג הסוכות), עשוי להיות אמתי אם הוא מבטא את חרדת הדין הזאת, אם הוא מתאר את מצבו של האדם שנוכח לדעת כי הוא יכול להגיע לצידוק השמחה בעולמו הרוחני דווקא אם עבר דרך האימה הכרוכה בידיעה שאין לעולמו צידוק פשוט וישיר – ודרך הפיוס עם מצב אנושי זה.

הכוונה שבתקיעה

התפיסה המצויה בתנ"ך היא שהחברה בנויה כגוף אורגני: יש קשר בין המלך ובין העם, והמלך מייצג את העם. תפיסה דומה אך מהכיוון ההפוך נמצאת בזוהר (ויקרא יז ע"ב), ולפיה הכוהן במקדש ושליח הציבור בבית הכנסת משמשים שליחים של העם, וכאשר הם אינם ראויים הם מסכנים את העם כולו. המעילה בתפקיד הופכת ל'אשמת העם'. נציגים אלו יזיקו במקום להועיל לשולחיהם.

הקשר בין העם ובין שלוחיו אמור להיטיב עם העם כולו. כשהכוהן מכוון בברכות ומקריב את הקרבנות, על פי הזוהר, "כולם נמצאים בברכה ובחדווה". המילה "כולם", כפשוטה, מדגישה שכל הצדדים כלולים בברכה ובחדווה - הכוהן והעם. כולם שרויים בשמחה. אולם, על פי הזוהר יש לביטוי משמעות נוספת: הברכה והחדווה מתקיימות גם ברובד של המידות האלוהיות, בכל הדרכים שבהן אלוהים פועל בעולם. על ידי הכללת המידות כולן - ובכלל זה הסטרא אחרא (הצד השלילי של המציאות) - מלמד אותנו הזוהר

שאלוהים פועל דרך ערוצים שונים, חיוביים ושליליים, היכולים להתאחד. בדומה לזה - הכוהן כולל את כל המידות בעבודתו במקדש, שליח הציבור כולל את המידות כולן בזמן התפילה, ובראש השנה גם בעל התוקע צריך לכלול יחד את כל המידות בזמן התקיעה.

מסופר בזוהר שרבי שמעון לא היה מניח לשליח ציבור להתפלל בראש השנה וביום הכיפורים ללא הכנה מתאימה. הוא הקפיד לטהר את החזן הנבחר באמצעות לימוד סודות התורה שלושה ימים קודם החג. דרישה זו חלה גם על בעל התוקע; גם ממנו נדרש להיות בקי בסודות תקיעת השופר. סודות אלו טמונים בסדר התקיעות ובאופיין: רצף הקולות מחבר באופן שיטתי את התקיעות הפשוטות (קול רצוף) עם השברים והתרועות (קולות קטועים) בשילובים שונים. התקיעות הפשוטות פותחות ומסיימות כל סדרה, והן מבטאות את החסד המקיף מלפנים ומאחור את השברים ואת התרועות המבטאים את הדין. בסדר זה החסד עוטף את הדין.

התקיעות יוצרות מצב שבו הדין אינו בטל מן העולם, אך הוא מונח בתוך מסגרת מוצקה שאינה מניחה לו להתפרס ולהשפיע בעצמה מופרזת. זוהי המשמעות של הכללת המידות: מתן מקום לצדדים השליליים של המציאות לצד הגבלתם למקום מוגדר ומתוחם. מהלך זה של ריסון הדין מתקיים בראש השנה גם בקריאת פרשת העקרה, שבה אברהם לוקח את יצחק ועוקד אותו. אברהם, שהוא מידת החסד, קושר את יצחק, מידת הדין, ושולט בו.

בראש השנה הכוח הדומיננטי הוא מידת הדין. על ידי תקיעת השופר וקריאת התורה האדם מניח את הדין במקום הראוי לו ואינו מניח לו להתפשט יתר על המידה. אחד המאפיינים האנתרופולוגיים

הכוונה שבתקיעה

של האדם הוא יכולתו לשלוט באש. אש המתפשטת על כל הנקרה בדרכה היא סימן להעדר תרבות אנוש. הוא הדין לגבי הדין: על פי הזוהר דרוש אדם מפותח ביותר על מנת לשלוט בדין ולרסנו, הלוא הוא הצדיק שלומד את סודות התורה ומטמיע אותם במעשיו ככוונות, ובכלל זה בעל התוקע המכיר את סוד התקיעה.

ראש השנה הוא יום המלכתו של אלוהים בעולם. הכוונה הפנימית של המלכה זו היא התנועה של ריסון הדין. ההמלכה היא פועל יוצא של תקיעות השופר המעבירות את המלך מכיסא של דין לכיסא של רחמים. כאשר כל קולות השופר עולים ומתאחדים במידות העליונות - הדין הופך לרחמים.

בתלמוד מוצג השופר ככלי המבריא שדים ומבלבל את השטן. בזוהר מובהר שבלבול השטן נעשה באמצעות הכוונות הנסותרות של התקיעות. לא די בכך שבעל התוקע ידע את כוונות התקיעה, משל היה מדובר בהוראות ההפעלה של מכשיר חשמלי; עליו להיכנס כל כולו לתקיעה, לתת את הנשמה.

הזוהר משלב כדרכו בין הצד האינטלקטואלי, המודגש בהבאת הפסוק "אשרי העם יודעי תרועה" (תהלים פ"ט, טז), ובין הצד הרוחני, רתימת הנשמה למעשה, המובא בדברי חז"ל: "ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים" (ראש השנה פ"ג מ"ח). השילוב בין הידיעה האינטלקטואלית ובין הנשמה החודרת פנימה הוא-הוא הסוד של יום הדין.

עלית
ימי תשובה

"ושבת עד"

אדם אחד החליט להיות איש אמת. הוא הדליק מדורה גדולה בחצרו, מדורה שהאירה באור בהיר לכל עבר, ולתוכה ביקש לזרוק את כל השקרים.

היה ברור לו שהאמת מחייבת אותו להתחיל בעצמו. בשליטה עצמית מרשימה החל לחתוך מעצמו את כל היסודות השקריים שבאישיותו ולהשליכם לאש. הוא זרק למדורה את תאוותיו השונות אחת לאחת.

הוא נותר כולו מוכה ופצוע וזב דם. ואז - כשהוא שטוף בדמו שלו - הייתה בו הטהרה המספקת לבקר גם את זולתו. בכל הסובבים אותו ראה שקר.

אשתו ובניו הכירו את כוחו המוסרי וברחו ממנו, כי ידעו שיש לאל ידו לעקוד גם אותם ולהשליכם לתוך האש. ידידיו וקרוביו התרחקו ממנו כי הבינו את אשר בלבו.

אפילו סתם אנשים שנתקלו בו נרתעו ממנו כשנפגשו עיניהם
בעיניו, והוא נותר לגמרי לברו.
לא נותר לו אלא להביט שוב בעצמו.
ואמנם בחינה חוזרת זו הועילה. התברר לו שעדיין נשאר לו
מה לחתוך ולזרוק. במרץ בלתי נדלה - כמעט בתאוה - המשיך
בניתוח העצמי.
עדי ראייה מספרים על סופה של דרכו אל האמת. אומרים
שפניו האירו באור בהיר לכל עבר כאשר הבין שגם תשוקתו לאמת
היא תאוה של שקר.
בשלב זה לא נותר ממנו אלא שלד שהשמיע קולות קרקוש
כשרץ אל האש. יש אומרים ששמעו מן המוקד קריאות של חזרה
בתשובה, ויש אומרים שהיו אלה קריאות של רחמים עצמיים.

עשרת
ימי תשובה

רשות לכל אדם נתונה

עשרת הימים מראש השנה ועד יום הכיפורים נקראים כידוע עשרת ימי תשובה, וזאת משום שעל פי המסורת הם נועדו לעשיית תשובה. בעשרה ימים אלה - ימי הראשית של השנה - מנסה היחיד ומנסה הציבור לתקן את עצמו, להיטיב את דרכיו ולשפר את חייו. אחת הדרכים המקובלות להסתייע בהן לצורך תיקון או מהפך פנימי הוא לימוד הלכות תשובה של הרמב"ם והבנתן לעומקן. בהלכות אלו הרמב"ם מייחד שני פרקים לסוגיה העיונית של החופש. בהקשר של הלכות תשובה חיוני בעיניו לבסס את האפשרות העיונית של החופש. נצטט כמה מהן מתוך הפרק החמישי:

רשות לכל אדם נתונה לו: אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק - הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע - הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה: "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע" (בראשית ג', כב),

כלומר הן מין זה של אדם היה יחיד בעולם ואין מין שני דומה לו בזה העניין, שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ, ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע, וכיוון שכן הוא: "פן ישלח ידו" (שם) (הלכה א).

הרמב"ם מעמיד את החירות כנקודה מהותית באדם - לעומת שאר הבריאה. הוא מתבסס על הפסוק שנאמר על אדם הראשון בגן עדן, ומסביר שהמילה "ממנו" מיוחסת להמשך הפסוק: "לדעת טוב ורע". האדם הוא אחד בכך שהטוב או הרע נובעים ממנו. האם זהו פירוש הפסוק כפשוטו? לדעתי, פשוטו של מקרא מייחס את המילה "ממנו" אחורה: האדם היה - לאחר האכילה מעץ הדעת - כאחד ממנו, כאחד מאתנו. אבל הדרשה מרחיקת הלכת שהרמב"ם דורש על הפסוק מראה עד כמה חשוב היה לו למצוא בסיס לתפיסתו שהחופש הוא הנקודה המהותית באדם.

אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם רוב גולמי בני ישראל שהקדוש ברוך הוא גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן; אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם או חכם או סכל או רחמן או אכזרי או כילי או שוע (=נדיב) וכן שאר כל הדעות. ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים, אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאי זו דרך שירצה. הוא שירמיהו אמר: "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב" (איכה ג', לח). כלומר אין הבורא גוזר

רשות לכל אדם נתונה

על האדם להיות טוב ולא להיות רע. וכיון שכן הוא נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו... (הלכה ב-ד).

הרמב"ם יוצא חוצץ נגד התפיסות שמסקנתן היוצאת מן האמונה הדתית היא השקפת עולם פטליסטית. אין האמונה מחייבת כפירה בחופש הבחירה של האדם.

ועיקר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה שנאמר: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע" (דברים ל', טו). וכתוב: "ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה" (דברים י"א, כו). כלומר: שהרשות בידכם, וכל שיחפוץ האדם לעשות ממעשה בני האדם - עושה, בין טובים בין רעים... (הלכה ה).

והרמב"ם מתקדם בהדרגה: בתחילה אמר שאין הפטליזם מתבקש מן האמונה הדתית. עתה הוא צועד צעד נוסף: החופש הוא העיקר הגדול של הדת והוא עמוד התורה והמצווה.

אילו האל היה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע או אילו היה שם דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים או למדע מן המדעות, או לדעה מן הדעות, או למעשה מן המעשים - כמו שבודים מלבם הטפשים הוברי שמים [=אסטרולוגים] - היאך היה מצוה לנו על ידי הנביאים: עשה כך ואל תעשה כך, הטיבו דרכיכם ואל תלכו אחר רשעכם?! והוא מתחילת ברייתו כבר נגזר עליו [להיות טוב או רע], או

תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי-אפשר לזוז ממנו. ומה מקום
היה לכל התורה כולה?!... (הלכה ו).

השיקול של הרמב"ם הוא שבלא הנחת חופש הבחירה האנושי לא
היה אפשר לצוות על האדם לבחור בטוב. החופש אינו סותר את
האמונה הדתית כפי שסברו כמה אנשי דת יהודים ולא-יהודים
שהרמב"ם מתנצח עימם; לאמיתו של דבר הוא הבסיס שעליו בנויה
כל התורה כולה, ואין אפשרות לתשובה בלעדיו.